
egy ballada reneszánsza

DÉR ZOLTÁN

Mióta híres gyűjteményét, a *Vadrózsákat* 1863-ban Kriza János köz-
zétette, a *Kőmíves Kelemen* című népballada gyakran került az érdeklő-
dés előterébe. Már a kiadványt követő hírhedt „Vadrózsapörben” is fon-
tos szerepet töltött be. Nem rajta múlt, hogy inkább származása, mint
értelmezése, szépsége hozta lázba az érdekelteket.

Ami a származását illeti, arról azóta elég meggyőzően bebizonyosodott,
hogy a magyar népköltészetbe a Balkán felől, délszláv közvetítéssel ke-
rült, s keletkezési területe Görögország. A kutatók ezenkívül azt is ki-
derítették, hogy a ballada magvát alkotó motívum, az építő áldozat
hiedelme, illetve rítusa az ősidőkben igen elterjedt volt, útját a sumér—
babiloni nyomoktól a biblián át a XVI. századi Erdélyig jól ki lehet
rajzolni.

Ez az időben és térben egyaránt hatalmas elterjedtség önmagában is
az életrealitás bizonyítéka, s mikor a szájhagyomány útjain hódításait
befejezte, megkezdődött életének második szakasza: a műköltészetben
zajló. Mint a mítoszok legbeszédesebb motívumaival, úgy éledt e bal-
ladával is a műköltészet. Különösen a magyar, melyben annak a helyt-
állásnak lett jelképe, melyre az ember élete is rámeleg. Elég itt Tóth
Árpád gyönyörű versére, az *Invokáció*...-ra utalnunk, melyben a Nyu-
gat-nemzedék küzdelmét emeli e motívum segítségével a véráldozat ma-
gasztosságának fénykörébe:

Mert ez a végső, szent virtus: szegény
Magyar költő, bár félholtan is, költson:
Hátha a magyar Jövő szebben épül,
Ha szívünk vérét vakolatul venné:
Elénk bús szimbólummá ekként szépül
A balladás Kőmíves Kelemenné!

A példákat sorolhatnánk Tompa László Déva várát idéző nevezetes versén át Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című megkapó költeményéig, melyben ez a két sor: „Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?“, szintén a szóban forgó motívum jelenvalóságát tanúsítja. Cé-lunk azonban nem motívumkutatás. Inkább arra szeretnénk föl hívni a figyelmet, hogy újabban a drámaírókat is vonzásában tartja ez a ballada, s szinte olyan erővel, mint az ókor ismeretes nagy motívumai: Oidipusz, Élektra, Jób vagy akár Odüsszeusz története. A Szegeden megjelenő *Tiszatáj* című folyóirat 1973. évi 9. száma a tragikus körülmények között elhunyt nagy tehetségű Sarkadi Imre hagyatékából közöl egy *Kőműves Kelemen* című drámát. A *Könyvvilág* ugyancsak szeptemberi száma pedig arról tudósít, hogy a budapesti 25. Színház bemutatja Gyurkó László *Kőműves Kelemenné balladáját*, s természetesen színpadra kerül a Sarkadi-mű is, a *Könyvvilág* szerint Veszprémben.

Hogy most épp a drámában vált ilyen népszerűvé ez a téma, azt könnyű megmagyarázni. A székely népballadának, melyből mi ismerjük, éppen a drámaiság a legjellegzetesebb vonása. De túl ezen az általános jellegzetességen a *Kőműves Kelemen*ben lezajló tragédiát a ballada személytelensége folytán olyan hézagok, fehér foltok szabdalják, melyek a pszichológiai, szociológiai, politikai kitöltést, a racionális indoklást szinte provokálják.

Sarkadi Imre drámája is erre tesz rendkívül érdekes kísérletet, amikor a maga korának nagy vállalkozását, e vállalkozás konfliktusait jeleníti meg a ballada világában. Az ő felfogásában Kelemen mester fanatikus alkotó, aki teljes lélekkel veti magát a munkába, s műve sikeréért minden áldozatra kész. Az építő áldozat ősi ritusa így nyer időszerű politikát és személyes motívációt. Ettől persze még maradhatna énthetetlenül kegyetlen, éppolyan, mint a ballada szimpla indoklása: a pénzért kellett föláldozni Kőműves Kelemennét. Láttuk, hogy Tóth Árpád és Nagy László versében is inkább az áldozatot érzi s vállalja elődjeként a költő, mint Kelemen.

Sarkadi művének azonban Kelemen a hőse, aki nem hiszi, hogy rontó szellemek miatt dől össze nap mint nap a várfal, meggyőződése, hogy minden azon múlik, beleadják-e a mesterek egész lelküket a munkába. Azok erre nem hajlandók. A drámának ez talán a leggyöngébb pontja: miért nem? A válasz elég tétova: mert félnek, s mert kényszerből kell dolgozniok. Sarkadi korának viszonyai között bizonyára létezett ilyen kényszer, de a ballada ehhez nem szolgál meggyőző anyaggal, hiszen a munka föl vállalása a balladában önként történik, s ezt a mozzanatot Sarkadi nem tölti, nem alakítja műve érdekeihez. Hogy kéziratban maradt, talán ez is egyik oka.

Am ha ettől a hézagtól eltekintünk, Kelemen és babonás, lélektelen társainak ellentéte igen nagy feszítőerőt tartalmaz. Annak a történelmi pillanatnak az izgalmát, amikor még Sarkadi is hitte, hogy a szívvel lélekkel végzett munka, az önfeláldozásig feszített odaadás legyőzheti a történelem sötét erőt, a vár, a mű föl lépülhet.

A véráldozatról kötött egyezséget sem babonából vállalja, hanem az a racionális megfontolással, hogy a mestereket — félve attól, hátha az ő asszonyuk érkezik elsőnek — a félelem lázas munkára sarkallja. Meggyőzni nem tudja őket — manipulációhoz folyamodik.

Erre fizet rá: az ő felesége érkezik elsőnek. Mint kiderül, más nem is

jöhet, mert van, akié nemrég ment haza, s vannak, akik nőtlenek. Hogy Kelemen ezt nem is tudta, ez megint olyan hiány, amely a ballada világán belül természetes, de itt gyöngíti a tragikum szerkezetét. Sőt az egész műnek is árt, mert ilyenformán a többi köműves semmi kockázatot nem vállal, s ezzel pénzhajszától megrontott szimpla gyilkossá degradálódik. S ez azért baj, mert Sarkadi úgy ábrázolja Kelemen fanatizmusát, hogy érezni lehet: van abban embertelenség is. A többiek lélektelenségének viszont nem tud emberibb motivációt adni. Már csak ezért is túlzás Siklós Olga minősítése, hogy ez a mű a szerző kimagasló drámái közé tartozik.

A kor emlékezetes kényszereit is kifejező, s a köművesek félelmét, gyávaságát, lélektelenségét is hitelesebben magyarázó ábrázolás hiánya egyenrangú erők küzdelme helyett végül a magános hős tragédiájává s a társak szatirójává avatja ezt a művet. Ebből ered, hogy — egy-két markánsabb figurát kivéve — voltaképpen „csak” Kelemen alakja mondható igazán kidolgozottnak. Az idézőjellel már jeleztük, hogy ez önmagában is elég ahhoz, hogy a darab magával ragadja az olvasót. Kelemen nemcsak abban korszerű hős, emberi tehát, hogy babonás társainak csak látszatengedményt tesz, hanem abban is, hogy a felesége megérkezésekor szinte vergődve éli át a rászakadt baj egész gyötrelmét. S aztán, mikor az áldozat árán mégiscsak fölépül a vár, ő már nem tud ünnepelni. Közben otthon a fia is meghal, s ezzel a fölépült vár egy összeroskadó építőre vet árnyékot. Vagyis: az utolsó jelenetekben félelmetes erővel merül föl a kérdés: szabad volt-e embert áldozni a várért?

Kelemen összetörtén is azt válaszolja: igen. A drámához fűzött kommentárjában Siklós Olga azt írja, hogy ezzel „a madáchi választ teljesíti ki a *Köműves Kelemen*”. Azt a választ, hogy „Az élet célja a küzdés maga.”. Az értelmezés nem önkényes, s az is igaz, hogy Kelemen a munkában, az alkotásban az emberré válás esélyét, az önmegvalósítás nagy lehetőségét érzi meg.

Am ha ez így van, még makacsabbul tolu elő a kétség: mért kellett e nagyszerű evidenciával magára maradnia? Mert a többiek kisebbek, hitványabbak nálánál? Ez a beállítás jogosult ugyan, de a hitványságnak, hogy drámai pólussá súlyosulhasson, erőre van szüksége. Itt a hitványság mögötti indíték, a fő ok a rossz szellemtől való félelem. Egy, a balladánál is ősbib hiedelem. Vagyis: míg Kelemen ábrázolásában Sarkadi racionális indítékokkal motiválta a helytállást, a többiek magatartásának magyarázatában megmaradt a babona mellett, noha a kor kínált korszerűbb magyarázatot is.

S mindez nem a Sarkadi-darab minősítése miatt fontos, inkább azért, hogy kítűnjön, milyen lehetőségeket kínál, s milyen nehézségekkel jár a mítosz modern újjáteremtése. S amit hiányként tettünk szóvá, talán csak egy merőben más felfogásban írt műben valósulhat meg szerencsésen. Egy olyan mű például, amely a váromlás érthetetlen tényét is racionalizálni akarja, jobban gazdálkodhat a ballada görög és horvát változataival, melyekben nem várat, hanem hidat kell fölépíteniök a mestereknek. Egy szeszélyes, vad folyó dinamikusabb és realisabb hatalom lehet, mint a hely körül ólalkodó rossz szellem.

Aztán a Köműves Kelemenné felől közelítő interpretálás is kínál új lehetőséget. Aki fölöle indul, az magában Kelemenben is találhat, esetleg kettőjük viszonyában, olyan bajt, amely a véráldozathoz vezet.

S végül a gyermekük! A ballada igen megrendítő sorokban mondja el, hogy mi lett vele anyja halála után. Ne vegyék szerénytelenségnek, ha bevallom, hogy mikor rádiójátékot írtam ebből a balladából, innét indultam: mit szólt a fiú, miután megtudta, hogy anyja vérével kötötték meg a falat. S mint a ballada egyik változata hangsúlyozza, az elhatározás nem is kollektív akaratból, hanem Kőműves Kelemen parancsából született: „Kőműves Kelemen azt a törvényt tette.” Hogy mi okból tette, s a fiút hogyan érintette az eljárás híre, azt mai ésszel végiggondolni szintén csak egy merőben új műben lehet. Persze a fiút ebben a műben ifjúként kell fölléptetni, hogy apjával az építés kudarcának okairól s az áldozat indítékairól elszámolhasson.

A téma tehát nyitott. Sarkadi gondolatgazdag színműve nem megköti, hanem fölszabadítja a képzeletet. S ha az új vállalkozás az övénél gyöngébbnek bizonyul — ami könnyen megeshet —, a ballada biztosan megmarad mához szóló remekműnek.